

ВЕРСКА НАСТАВА У СРБИЈИ: ПЕРИОД ОД ФОРМИРАЊА КРАЉЕВИНЕ СХС ДО ПОЧЕТКА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Марко Трајковић*
Епархија нишка,
Ниш

Апстракт: Циљ овог рада је да укаже на специфичности увођења Верске наставе у Србији између два светска рата. Период је подељен на три целине у којима се оцртавају изазови и напори државе у погледу унификације, као и напори за увођење и очување Верске наставе Православне цркве на свим образовним нивоима. У првој целини осврћемо се на положај који је Верска настава имала у Краљевини Србији до уједињења, као и на промену позиције у новооснованој држави. Друга целина указује на све веће сукобе између „либералних“ и „клерикалних“ снага у друштво када је реч о уређењу просвете. Трећа целина се односи на период од 1929. године и коначној унификацији просветне политике у Краљевини Југославије.

Кључне речи: Верска настава, Краљевина Србија, Краљевина СХС.

Увод

У периоду између два светска рата Српска православна црква се налазила у сложеним друштвеним околностима, на, по ко зна који пут, новом почетку, али са богатом историјом и поштовањем у народу. Црква је настојала да се уједини, и да својим присуством у образовном систему додатно помогне учрковљењу младих нараштаја и њиховом моралном изграђивању, као што је и чинила кроз читаву своју историју. Друштвено-политичке околности чиниле су ову мисију изузетно сложеном. Релативизовање значаја вере за живот савременог човека, праћено покушајима наметања одређених атрибута

* marko.trajkovic1989@gmail.com.

(архаична, превазиђена, агресивна и сл.) само су неке од тешкоћа са којима се Црква сусретала. Упркос томе, Црква је успела да се избори са изазовима и да овај период упише као један од најпросперитетнијих у својој историји, а решење статуса Верске наставе свакако је један од већих успеха у том периоду.

Нова држава — „нова“ Црква

Пре ступању у нову, већу и мултиконфесионалну државу, Српска Православна Црква је у оквиру Краљевине Србије имала статус државне цркве.¹ На тај начин Црква је била код контролом државе али је имала привилегован положај, заштиту и слободу у вршењу своје земаљске мисије. Уставом Краљевине Србије из 1888. године гарантују се права и слободе свих вероисповести. Ипак, истиче се да је Православна црква државна и аутокефална (чл. 3), даље се у члану 19 забрањује свака делатност усмерена против Цркве (нарочито се истиче прозелитизам). Члан 41. наводи да суверен и читава његова породица морају бити источно-православне вере.

Законска регулатива у Краљевини Србији огледала се „у настојању државе да јасно одреди и законом зајемчи слободу вере, да призна и нагласи позитивну улогу православне цркве у народном животу, народној култури и историји, и да обезбеди што боље услове за њено деловање у друштву. Црква је, дакле, имала правни статус јавне установе, односно јавне организације и јавног система од великог значаја за народни живот и државу.“² Сви архијереји, свештеници, вероучитељи и црквени службеници третирани су као државни чиновници, односно примали су плату из државне касе,³ а вера је сматрана врло важним делом живота људи у Србији оног времена, због чега је природна била тежња да наука о вери буде део образовног система.

¹ Српска Православна Црква је у Краљевини Србији имала достојанство митрополије, са пет епархија (београдска, нишка, жичка, шабачка и тимочка). Православна вера била је државна јер је скоро сво становништво било православне вере. Све државне и народне светковине биле су праћене обредима Православне Цркве. Благота Гардашевић, *Избор црквено-правних радова* (Београд: Богословски факултет СПЦ, 2002), 206.

² Милан Радуловић, *Обнова српској државно-црквеној њрава* (Београд: Фондација Конрад Аденауер — Хришћански културни центар, 2009), 79.

³ „Посебним подзаконским актима је утврђивана материјална сигурност и социјални положај носилаца вере (свештеници, верски службеници, верски поглавари, ђаци и професори верских школа), као и дужности грађана према Цркви, посебно обавезе државних чиновника.“ Радуловић, *Обнова српској државно-црквеној њрава*, 81. Уп. Гардашевић, *Избор црквено-правних радова*, 206.

Наставни планови за нижу и вишу основну школу из 1883. и 1884. године имали су у себи предмет *Наука хришћанска*, штавише она је у оба документа била на првом месту.⁴ Мада у неким каснијим документима Верска настава није била у тој мери приоритизована недвосмислена је била одређеност свих релевантних фактора у друштву за верско образовање.

Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну заједничку државу довело је до значајних промена у друштву, пре свега јер је било неопходно коегзистирање трију различитих култура и религија. Створена је мултиконфесионална држава у којој су најбројнији били православни са 46,6 %, на другом месту су били римокатолици са 39,4 %, затим мухамеданци са 11%, и пар процената остали,⁵ те је било неопходно осигурати слободу и равноправност свим конфесијама. Културне прилике у којима су народи живели пре уједињења, својом разноликошћу и различитим степеном културног развитка оптерећивале су живот у новооснованој држави.⁶ Унификација је била огроман изазов који је налагао промене и усаглашавање постојећих (често потпуно опречних) пракси на свим нивоима (правном, просветном, религијском, економском). Краљевина је проглашена 1.12.1918, а прва влада основана је 7.12.1918. и у њеном саставу било је и Министарство вера, које се бавило верско-просветним питањима.

Будући да су се уједињењем сви до тада распарчани делови Српске Православне Цркве нашли у једној држави, основни циљ био је њихово уједињење. Поновно уздицање Српске Цркве на ниво патријаршије била је основна тежња црквених великодостојника, јер су веровали да за тако нешто више не постоји никаква сметња, а са друге стране сматрали су да на то имају морално и историјско право. После обављања свих формално-правних радњи на унутрашњем и дипломатском нивоу дошло је до обједињења свих Православних црквених области у Краљевини.⁷ На тај начин Црква је стекла јерархијско-организациону структуру и могућност синхронизованог деловања на свим нивоима, што је

⁴ Петар Рајчевић, *Верски садржаји у наставним плановима и програмима за основне школе у Србији* (Призрен: Учитељски факултет, 2012), 57.

⁵ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве. Књ. 2. Од почетка XIX века до краја Друге светске рата* (Београд: БИГЗ, 1991), 561.

⁶ Љубодраг Димић, *Културна историја у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 1. Друштво и држава* (Београд: Стубови културе, 1996), 171.

⁷ Престолонаследник Александар је у име краља Петра 1. указом од 17. јуна 1920. године прогласио уједињење свих православних области у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Драган Новаковић, *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца и Краљевине Југославије* (Београд: Институт за теолошка истраживања — Православни богословски факултет, 2015), 69.

био основни предуслов за успешну катихизацију. Међутим, „требало је прилагодити све оне посебне организације и праксе, које су се вековима изграђивале и постојале код појединих покрајинских цркава, са једном јединственом организационом формом, која би била обавезна за целу Цркву...“⁸ Дакле, иако је реч о Цркви дуге и богате историје она је ипак била „нова Црква“ пред којом су били изазови суштинског уједињења и одговора на све друштвене изазове свог времена.

Просветне прилике у новонасталој држави биле су у многоме рефлексивне општег стања у друштву, а то стање би се могло окарактерисати као конфузно. Рад на доношењу закона је често изостајао, а њихова примена била је у великој мери проблематична. Димић истиче да је до настанка првог државног просветног програма дошло тек у децембру 1927. године, а ни тај програм никада суштински није заживео.⁹ Први Устав Краљевине СХС¹⁰ донет је 28.6.1921. године, и њиме се започиње рад на креирању државне политике. Уставом се напушта систем државне Цркве, прокламује се слобода вероисповести (чл. 12), али не без икаквог уплива државе у црквена питања.¹¹ Важна одредба Устава јесте стављање верске наставе на факултативни ниво (чл. 12), чиме се она недвосмислено деградира. Тиме је број часова Веронауке свођен на минимум, или није био предвиђен у свим разредима за неке врсте школа.¹² То је изазвало отпоре Црквених кругова,¹³ након чега је уследила деценијска борба за решењем статуса Верске наставе.¹⁴

Статус који је Српска Православна Црква имала у народу, као и однос државе према њој базиран на свести о снази и омиљености Цркве

⁸ Гардашевић, *Избор црквено-јавних радова*, 215.

⁹ Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 1. Друштво и држава*, 175.

¹⁰ У широј као и у стручној јавности користи се колоквијални назив Видовдански устав.

¹¹ „Видовданским уставом напуштен је систем државне цркве, али није прихваћен принцип одвојености цркве од државе. Устав је заступао средње решење по коме су конфесионалне заједнице „јавне установе са специјалним положајем у држави и специјалним привилегијама.“ Radmila Radić, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953* (Београд: Институт за нову историју Србије, 1995), 20.

¹² Новаковић, *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца и Краљевине Југославије*, 210.

¹³ Српска Црква је организовала верску анкету у Београду како би имала чвршће упориште за своје ставове, а Синод је водио преписку са Министарством просвете и Главним просветним саветом. Предраг Ђукнић, „Правно уређивање верске наставе између два светска рата“, *Вероучицељ у школи*, бр. 3–4 (2012): 121.

¹⁴ Тек након промена у јануару 1929. убрзано су доношени различити закони о којима у претходном периоду због сложених политичких прилика, није постигнут консензус. Новаковић, *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца и Краљевине Југославије*, 212.

у народу, омогућио јој је да одоли искушењима. „Нова Црква“ је сматрана директном наследницом славне средњовековне Цркве, тај култ је живео у народу и није био нешто што се олако могло потиснути. Црква је била под патронатом државе, али је упркос (или сходно) томе успела да уради много на свом развоју. Током 1920. године отворен је Богословски факултет у Београду, за припрему клирика постојало је пет богословија,¹⁵ а за спремање монашког подмлатка у манастиру Раковици је 1923. отворена Монашка школа.¹⁶

Практичне импликације стављања Верске наставе на факултативну основу биле су мањи фонд часова и њено присуство само у основном образовању, док је у средњим и стручним школама није било.¹⁷ Тиме је извесно нарушена ранија позиција, али је са друге стране доста урађено на осталим пољима Црквеног деловања. Речју, стање у којем је Црква била носила је многе тешкоће, обиловало је трвењима и проблемима, али је крајњи исход био такав да је Црква постајала јача и присутнија у друштву. То се може закључити на основу броја верника, клирика, манастира, црквених школа и здања, јер је све побројано у периоду између два рата повећано.

Од Видовданског устава до диктатуре

Период од првих пар година након уједињења обележен је радом на стабилизацији и усклађивању различитих државних пракси, односно креирању јединственог државног уређења нове земље. Доношење Видовданског устава представља резултат тих напора, он је био темељ из кога је требало да произилазе појединачне законске одредбе које уређују различите области државног апарата.¹⁸ Иако парламентарна

¹⁵ Реч је о богословијама у Сремским Карловцима, Сарајеву, Призрену, Цетињу и Битољу. Гардашевић, *Избор црквено-правних радова*, 222.

¹⁶ Гардашевић, *Избор црквено-правних радова*, 222.

¹⁷ Поводом овог питања и одлуке Главног просветног савета и Мин. вера да без учешћа Цркве реорганизује средње школе и ствара нови тип гимназије у којој се неће предавати наука о вери од 5. до 8. разреда организована је конференција наставника средњих школа 21. јуна 1921. године, која је изнедрила заједничку резолуцију. Резолуцијом се истиче недвосмислено залагање за Верску наставу, што такође говори о великој борби и жељи за очувањем Веронауке међу верским посленицима. Видети: *Гласник СПЦ*, 1921, бр. 13, 205.

¹⁸ Уставом се истиче не мешање државе у црквена питања, међутим фактичко стање је било другачије. „С једне стране држава је хтела да у духу своје Прокламације и 12. члана Видовданског устава покаже како даје слободу савести и делања у унутрашњим пословима свим признатим верским заједницама, а с друге стране да најбројнију, Српску Православну Цркву стави под своје туторство, како би преко ње

монархија, начин функционисања државе је у највећој мери зависио од самовоље суверена. Љ. Димић наводи: „све нити власти налазиле су се у рукама краља, који је био у могућности да руши владе које су имале парламентарну већину, да одржава владе које нису имале поверење скупштине, да именује министре и ван скупштинског састава, да не поштује ставове скупштине...“¹⁹ Исти аутор наводи да се у периоду од уједињења до шестојануарске диктатуре сменило 24 влада и чак 10 министара просвете,²⁰ што вероватно представља својеврстан преседан у историји европског парламентаризма.

Већ првих година након уједињења приметне су „прогресивне“ идеје када је образовање у питању. Тежње које су долазиле из министарства ишле су у правцу либерализације и лаицизације просвете. Министар просвете Светозар Прибићевић се већ 1922. године залаже за принцип државне школе, уз одбацивање могућности давања било какве просветне аутономије некој другој инстанци.²¹ Црква је, као што ћемо видети, овим тежњама успела да се одупре после година борбе, пре свега због великих напора многих прегаоца за очување Веронауке.²² У овом погледу вредни помена су напори учитеља Вујице Петковића²³ и Марјановић Чедомира.²⁴

утицала на спровођење верске политике уопште.“ Гардашевић, *Избор црквено-правних радова*, 215.

¹⁹ Димић, *Културна историја у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 1. Друштво и држава*, 214.

²⁰ Димић, *Културна историја у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 1. Друштво и држава*, 215.

²¹ Димић, *Културна историја у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 1. Друштво и држава*, 219.

²² Већ током 1921 у *Гласнику СПЦ* налазимо чланак у коме прота М. С. Анђелковић критикује концепт школства у коме се од петог до осмог разреда гимназије не предаје религиозно-морална настава. У свом обраћању он позива Цркву да дигне свој глас у борби за стварање моралних људи, јер, наводи он „Без Бога не може бити врсног ученика, доброг човека и корисног грађанина.“ *Гласник СПЦ*, 1921, бр. 12, 182.

²³ Вујица Петковић је публиковао више књига од којих се неке директно тичу проблема Верске наставе. У њима он покушава да теоријски и практично помогне вероучитељима у реализацији наставних садржаја из поменутог предмета. Вредне помена су његове књиге: *Методика религијске наставе у основној школи: дидактички основи и практична предавања* (1921), *Предавач за религијску наставу у основној школи: практична књига за школски рад* (1923). Поменути уџбеници су утолико значајнији јер представљају пионирске радове и ретку литературу на коју су се катихете могле ослонити у свом раду.

²⁴ Марјановић је 1921. покренуо библиотеку савремених религиозно-моралних питања, где је током једне деценије објавио преко 30 књига бавећи се црквеним проблемима, посебно питањем Верске наставе. У својим радовима се бавио горућим питањима наше Цркве и верског образовања у међуратном периоду, бранећи право на

Чини се да су у читавом овом периоду постојале две основне тачке спорења: 1) питање опстанка Веронауке у школама; 2) ако и опстане ко ће имати право реализације садржаја Верске наставе.²⁵ Оба питања су међусобно условљена и у многome се преплићу. Наиме, убрзо након уједињења појавила се тежња да Верску наставу предају учитељи.²⁶ Као носиоци наставног процеса сматрали су да поседују довољне компетенције да држе часове Веронауке. Са становишта државе ово је било сасвим прихватљиво, јер је она хтела да држи клирике што даље од школе. Међутим, са аспекта Католичке цркве (и нарочито са мухамеданског становишта) то је било неприхватљиво, јер је у католичкој традицији пракса да поучавање у вери буди искључиво у рукама клирика.²⁷ Српска Православна Црква је кроз своју историју имала другачију праксу, неретко су поред свештеника Веронауку предавали и редовни учитељи. Ово не чуди, пре свега због чињенице да су српска историја и религија дубоко испреплетане, да је темељ српске културе православна вера, те су учитељи махом били људи који су дубоко укорењени у српску православну традицију, што их је чинило позванима да предају Верску наставу. Штавише, у местима где није било свештеника или је изостајала могућност да они предају Верску наставу, овог посла су се прихватили православни учитељи.²⁸ Ипак, у новонасталој ситуацији и СПЦ је заузела став који је имала Католичка црква, односно тражила је да Верску наставу реализују свештеници.²⁹ Став СПЦ је, чини се, био резултат страха да ће часо-

религијско образовање. Бранко Цисарж, „Црквена штампа између два светска рата“, у *Српска Православна Црква: 1920–1970. споменница о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије* (Београд: Св. Арх. Синод СПЦ, 1971), 158.

²⁵ Марјановић наводи да су на адресу учитељских удружења стизале анкете са упитницима, у којима је требало изјаснити се о овим питањима. Чедомир Марјановић, *Клерикализам и Школа* (Београд: Свети Сава, 1924), 98.

²⁶ „Већ 1921 покренута је иницијатива да веронауку у школама могу да предају учитељи. Поводом овог предлога Црква је снажно стајала на становишту о потреби присуства вероучитеља који су под благословом Цркве.“ Ђукнић, „Правно уређивање верске наставе између два светска рата,“ 121.

²⁷ „Вера је по римокатоличком схватању достојанство цркве и свештенства које цркву представља.“ Марјановић, *Клерикализам и Школа*, 107.

²⁸ Поменута пракса је у годинама које су долазиле добила и своје законско утемељење. Могућност да учитељи предају веронауку помиње се у закону о СПЦ из 1929. године, као и у Закону о народним школама донесеном исте године. Потоњи закон чак нуди могућност родитељима да одаберу да ли ће часове верске наставе њиховој деци држати свештенослужитељ или вероучитељ. Видети: „Закон о народним школама,“ 1929.

²⁹ У саопштењу Синода СПЦ истиче се да црква тиме не тражи никакав додатни уступак, јер верску наставу увелико предају свештеници у готово свим деловима зе-

ве Верске наставе реализовати некомпетентни учитељи атеистичких убеђења, пре свега због великог пораста марксистичких погледа на свет међу интелигенцијом у земљи. Последично, на овакав став је дошла реакција учитеља, који нису били одушевљени овом идејом. Са треће стране била је држава, која је покушавала да направи државни просветни програм који би био у духу међусобне толеранције и у функцији образовања Југословена. Трн у оку била је Верска настава, као вечити извор сукоба и разједињавања међу људима у Краљевини. Стога и не чуди став државе по коме је религију потребно изместити из школе, што је уосталом постајала пракса у већем делу Европе.³⁰

Чедомир Марјановић, вероучитељ и директор Учитељске школе, у разматрањима о овом сукобу изнео је став по коме би Верску наставу требало препустити учитељима, чиме се не би штетило квалитету, и чиме би се Веронаука сачувала од погубних последица потпуног избацивања из школског система. Поменути аутор истиче да „По закону о народним школама од 1904. и 1919. учитељ предаје све предмете у свом разреду што значи формалних одн. законских квалификација има сваки учитељ; што се тиче фактичких квалификација колико је нама познато те се квалификације стичу полагањем учит. испита. На учит. пак испиту као бив. управитељ учит. школе знам да се полаже и група Веронаука са цркв. Певањем.“³¹ Дакле, несумњиво је да је највећи проценат учитеља био оспособљен за преношење верских садржаја.

Стање континуираног дисконтинуитета у погледу важних државних питања отежавало је уређење просвете, те се настава у народним школама реализовала по законима Краљевине Србије из 1904. са допунама закона из 1919. године.³² Дакле, радило се по закону старе државе уз минорне и недовољне промене, док су часови Верске наставе такође извођени по програму који је донесен још 1898. године за школе у Краљевини Србији,³³ с тим да су у новој држави

мље, изузев Северне и Јужне Србије. Чедомир Марјановић, *Пићање верске наставе у основној школи* (Београд: Св. Сава, 1929), 2.

³⁰ Ј. Илић пише о дугогодишњим тенденцијама за секуларизацију образовања у Европи оног времена, из чега можемо видети да је Краљевина СХС бар у том сегменту била део савремених токова и онога што је увелико била пракса и *mainstream* већине развијених европских држава. Видети: Јордан Илић, „Борба противу религијске наставе“, *Богословље* (1926): 282–295.

³¹ Марјановић, *Пићање верске наставе у основној школи*, 17.

³² „На територији Србије важио је Закон о народним школама из 1904. са изменама и допунама од 23. јула 1919. године, који је био протегнут и на територију Црне горе и Војводине“. Љубодраг Димић, *Културна историја у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 2. Школа и црква* (Београд: Стубови културе, 1997), 117.

³³ Програм за религијску наставу из 1898. по коме су радиле и школе у Краљевини

по њему радиле све православне школе уједињених крајева Српске Православне Цркве.³⁴

Верска настава се реализовала по програму који је застарео и који није до краја могао да задовољи потребе ученика и специфичности друштва у којима Црква више није све и свја. У самом програму су наведени садржаји које је требало обрадити по разредима, али В. Петковић наводи да у пропратном писму из 1899. никакво додатно појашњење о самом програму није достављено катихетама, већ се само сугерише да програм може бити проширен или сужен.³⁵ Са таквом основом и у ситуацији када је Црква била на новом почетку и без готово трећине свештеника које је изгубила у рату,³⁶ педагошки рад је био велики изазов како за учитеље, тако и за десетковане свештенике.

Период законског уређења веронауке

Политички потреси и промене које су се десиле крајем двадесетих година прошлог века довеле су до слома парламентаризма у земљи,³⁷

ни СХС изгледао је овако: „1. разред: Крсни знак, „Во имја оца“ и „Оче Наш“ на словенском с кратким тумачењем. Божић. Св. Сава. Врбица. Цвети. Ускрс. Св. Ђорђе. 2. разред: „Богородице дјево“ на словенском с кратким тумачењем. Мала Госпођа. Ваведење. Св. Никола. Св. Јован. Крштење Христово. Богојављење. Благовести. Спасовдан. Велика Госпођа. 3. разред: Молитва пре и после учења на словенском с кратким тумачењем. Створење света. Потоп и Ноје. Прича о Јосифу. Мојсије и пророци. Рођење Христово, његово детињство, живот и наука у кратко. Долазак Христов у Јерусалим. Тајна вечера и причешће. Страдање и смрт христова. Ускрс. Духови. 4. разред: 1) Наука Христова: Две најглавније заповести. О милостивом Самарјанину. О немилостивом слузи. О богаташу и Лазару. О пшеници и кукољу. О даровима. О сејачу и семену. О послушном и непослушном сину. О неваљалом сину. 2) Радња апостолска: Апостол Петар. Апостол Павле. Гоњење хришћана. Константин и Јелена. Символ вере. Крштење Словена. Крштење Срба. Крсно име. Црквена слава. Заветина.“ Вујица Петковић, *Методика религијске наставе у основној школи: дидактички основи и практична предавања* (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1921), 92.

³⁴ Рајчевић, *Верски садржаји у наставним плановима и програмима за основне школе у Србији*, 65.

³⁵ Петковић, *Методика религијске наставе у основној школи: дидактички основи и практична предавања*, 93.

³⁶ „Крај првог светског рата дочекала је Српска православна црква са великим губицима: од око 3.000 свештеника, колико их је било у почетку овог рата, умрло их је и нестало 1.056, дакле више од једне трећине.“ Момир Лечић, „Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1941. године“, у *Српска Православна Црква: 1920–1970. Сјоменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије* (Београд: Св. Арх. Синод СПЦ, 1971), 65.

³⁷ Када ово кажемо на уму имамо догађаје које се односе на Шестојануарску диктатуру и касније доношење Септембарског устава.

и до тога да практично сва законодавна и извршна власт буде у рукама краља. Назив државе је промењен у Краљевина Југославија, и почела се много интензивније спроводити идеја југословенства.

Сви покушаји истинског уједињења током једне деценије били су углавном неуспешни и успоравали су жељени прогрес, те је сматрано да се мора посегнути за радикалнијим мерама. С. Троицки истиче да су „готово све законске норме о разним вероисповестима биле донете баш у то време, кад је законодавну власт вршио сам Краљ, тако да можемо казати да је југословенско верско законодавство Краљево законодавство. Многа питања верске политике била су решена повољно за вероисповести само услед личног мешања Краља.“³⁸ Теза поменутог аутора је тачна, све важне одредбе које задиру у односе државе и Цркве, последично и питања Верске наставе донете су у периоду од 1929. године и касније. Међутим, мотиви суверена могу бити тумачени пре свега као политички, а не чисто религиозни како се често жели истаћи.

У погледу верског питања коначно је након бројних покушаја и неуспеха донет закон о Српској Православној Цркви,³⁹ којим се уређује однос између Цркве и државе. Закон је био увертира за највиши правни акт, Устав СПЦ, који је донет две године касније. У члану 17. поменутог закона истиче се да је Верска настава обавезна у свим државним и приватним школама.⁴⁰ Планове прописује надлежни министар на основу предлога Светог Синода СПЦ, учбеници се такође усвајају на основу мишљења Синода СПЦ, а право предавања Веронауке имају парохијски свештеници, као и вероучитељи. Тиме је предавање Верске наставе „узето из руку учитеља основних школа и пренето на квалификоване свештенике или нарочите вероучитеље, под којима законодавац подразумева световњаке са редовним нижим, и универзитетским, вишим богословским образовањем.“⁴¹ У срединама где нема ни једног ни другог, наставу држи учитељ који је православне вере. Вероучитеље поставља министар на основу предлога црквене власти. Овим је питање Верске наставе добило законско утемељење и правну основу, чиме је њен статус стављен *ad acta*. У овом периоду је, за разлику од ранијих, приметна спремност државе

³⁸ Сергије Троицки, *Верска историја Краља Уједињених* (Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов, 1935), 6.

³⁹ „Основни закон за уређење односа између СПЦ и државе изгласан је тек после притисака црквених кругова на владу Петра Живковића, новембра 1929.“ Radić, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, 21.

⁴⁰ Аутор закона под овим подразумева поред основних и средње и стручне школе.

⁴¹ Војислав Јанић и Миленко Јаношевић, *Закон о Српској Православној Цркви. Устав Српске Православне Цркве са сироведеном наредбом Св. Архијерејској Синода и тумачењима* (Београд: Геца Кон, 1932), 41.

на кооперативни однос и сарадњу, јер се уважавање мишљења и предлога Цркве законом недвосмислено узима у обзир, што и јесте била основна тежња верских представника.

Када је реч о раду на унификавању просветног програма донет је Закон о народним школама, који је усвојен 5.12.1929. године. У члану 42 наводе се предмети који ће бити изучавани у школама, а на првом месту је *Наука о вери са моралним поукама*. Даље се наводи да је Верска настава обавезна за све признате конфесије у држави. Наставу ће реализовати свештеник или вероучитељ, а могућност одабира препуштена је родитељима (члан 43). Оно што је новина јесте полагање вероучитељског испита како би се проверила и добила неопходна педагошко-методска спрема вероучитеља (члан 43). Највећи број одредби који се тичу Верске наставе важе и у Закону о средњим школама који је донет исте године.

Поред општег закона о школству донет је и посебан Закон о верској настави у народним, грађанским, средњим и учитељским школама у Краљевини Југославији, којим се уређује ова област. Закон је усвојен 17. 10. 1933. године, и већ у првом члану наводи се да је Верска настава обавезна у свим школама, и за све признате вероисповести. Члан 3 поменутог закона одређује да вероучитељи могу имати статус сталног и хонорарног запослења, зависно од фонда часова. Такође, истиче се да за вероучитеље важе иста права и обавезе као и за све остале учитеље (члан 4). Закон доноси и правила о полагању стручних испита за стручне и народне школе. Оваквим законом, у корелацији са осталим законима који задиру у исти проблем, Верској настави се даје легитимитет и њен статус се решава након деценијске борбе. Тиме она постаје значајан део образовног система јер је присутна у програмима основних, средњих и стручних школа, а катихете постају равноправни судеоници на пољу образовања младих нараштаја.

Устав СПЦ из 1931. године⁴² се само посредно дотиче Верске наставе. У делу Устава који се тиче црквене просвете наводе се одредбе који се тичу просветних установа које су под непосредном контролом Цркве, као што су монашке и богословске школе. Ипак, Устав је значајан јер доприноси организационом устројству Цркве, даје јој легитимитет у борби за остваривање својих права, међу којима је и право на Верску наставу.

Исти случај је и са Септембарским уставом из 1931. године који само генерално дотиче нека питања верског образовања. Наиме, у

⁴² Указом краља од 16. новембра 1931. усвојен је Устав СПЦ који је имао 280 чланова и који није у потпуности био по мери и очекивањима Цркве. Новаковић, *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца и Краљевине Југославије*, 121.

члану 16 се наводи да школе морају пружати морално васпитање и развијати верску трпељивост. У истом члану се истиче да су све школе под државним надзором. Међутим, већ поменути просветним законима се ова питања детаљније уређују. У тим законима приметна је жеља државе да оствари кооперативан однос са Црквом, чиме би се обезбедило што боље образовање младим Југословенима. Резултат те сарадње је стављање Веронауке у исту раван са осталим наставним предметима, али и доношење уредби којима се помаже црквеном развоју. Радић наводи: „СПЦ је 1934/5. примила од државе 45.134.630 динара, а Уредбом о сталној државној помоћи СПЦ од 6. јуна 1939 регулисала је обавезу државе да СПЦ исплаћује суму од 68.700.000 динара, као накнаду за преузета извесна надлештва, установе и лица, са државног на црквени буџет.“⁴³ Овакве врсте помоћи биле су веома значајне за опоравак Цркве након рата. СПЦ је између две светска рата отворила већи број сопствених школа, завода, радионица, штампарија, књижара и продавница црквених потреба. Највећи број цркава између два рата изграђен је добровољним прилозима мештана или личним средствима богатијих грађана или епископа.⁴⁴

Законским уређењем Верска настава је коначно добила адекватан статус, а следећи изазов био је пружање верског образовања. Након што је успостављен сараднички однос са државом потребно је било да СПЦ на унутрашњем плану изнедри организациона решења, која ће процес катихизације учинити благодатним. Посао уклапање Верске наставе у образовни систем и одговор на потребе времена био је такође велики изазов. Марјановић већ у годинама након уједињења пише да је Црква недорасла савременим потребама и исувише конзервативна, самим тим без утицаја на друштво.⁴⁵ Више од деценије касније, у годинама када је већ много тога уређено законским путем, прота и вероучитељ Владимир Дакић истиче, благодарећи држави, да је Цркви остављена слобода спровођења Верске наставе, али да у том погледу ништа није учињено, као и да је стање Верске наставе незадовољавајуће, због чега је реформа преко потребна.⁴⁶ Реализовање часова Веронауке захтевало је педагошке компетенције и јасну стратегију, што је, чини се, изостало.

⁴³ Radić, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, 25.

⁴⁴ Radić, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, 30.

⁴⁵ Чедомир Марјановић, *Избацивање веронауке из наших гимназија* (Београд: Св. Сава, 1921), 25.

⁴⁶ Владимир Дакић, „Шта би требало учинити у интересу верске наставе у основним школама“, *Бојословље* (1936): 414.

Закључак

Период од првих десет година након уједињења Верску наставу види као баласт и терет на путу остваривања идеје југословенства, због чега се и јавља тежња њеног избацивања, или барем њеног подјармљивања и стављања у службу поменуте идеје. За разлику од тог периода, у периоду диктатуре и касније, религија је прихваћена као важан фактор живота у држави. Због тога се јавило опредељење да се обезбеди исти третман и могућност реализације Верске наставе свим признатим конфесијама у држави. Борба за очување Веронауке у којој су биле истрајне све конфесије (православна, католичка, мухамеданска) напokon се исплатила. Црква је добила велики потенцијал да у државним школама подучава ученике истинама хришћанске вере. Међутим, успех Цркве у катихизацији је, чини се, био мање успешан, него што је то било у случају борбе за очување Верске наставе. Ово је вероватно један од разлога који су довели до великих проблема проузрокованих безверјем, са којима су се Црква и друштво суочиле од друге половине 20. века.

И у наше време вођена је велика борба за враћање Верске наставе у државне школе, али је након тога недовољно урађено на готово свим нивоима верске просвете у државним школама. Извесна сличност између садашњег и међуратног периода је уочљива, те је у том смислу важно проматрати о овоме да би се добре праксе усталиле, али и да се историјски пропусти не би понављали.

Чињеница је да наше време не поставља питање, или бар не тако гласно, „да ли Верска настава?“, али зато једно велико „како Верска настава?“ стоји пред свима који се баве питањем катихизације. Да би се на ово питање дао исправан одговор неопходно је аналитички проматрати ранија достигнућа, али и активно радити на креирању најбољих решења у нашем времену. Ово је важно чинити не да би се бежало у историзам и „идеална времена“, нити да би критиковало *post festum*, већ да би се у садашњем времену деловало на најбољи могући начин, јер управо то је оно што од Цркве и њених посленика очекују и Бог и верни народ. Рад на креирању просветног програма мора укључити најрелевантније представнике Цркве, као и признате секуларне стручњаке за област образовања, а све то са циљем да би се креирала јасна стратегија катихизације.

* * *

Литература:

- Гардашевић, Благота. *Избор црквено-правних радова*. Београд: Богословски факултет СПЦ, 2002.
- „Гласник СПЦ“. 1921. г.
- Дакић, Владимир. „Шта би требало учинити у интересу верске наставе у основним школама“. *Богословље* (1936): 412–421.
- Димић, Љубодраг. *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Први део — Друштво и држава*. Београд: Стубови културе, 1996.
- Димић, Љубодраг. *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 2, Школа и црква*. Београд: Стубови културе, 1997.
- Ђукнић, Предраг. „Правно уређивање верске наставе између два светска рата“. *Вероучишћ у школи*, бр. 3–4 (2012): 117–129.
- „Закон о верској настави“. 1933.
- „Закон о народним школама“. 1929.
- Илић, Јордан. „Борба противу религиске наставе“. *Богословље* (1926): 282–295.
- Јанић, Војислав и Јаношевић, Миленко. *Закон о Српској Православној Цркви. Устав Српске Православне Цркве са сироведбеном наредбом Св. Архијерејске Синода и шумачењима*. Београд: Геца Кон, 1932.
- Лечић, Момир. „Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1941. године“. У *Српска Православна Црква: 1920–1970. Споменица о 50-годишњици васкрсавања Српске Патријаршије*, 65–127. Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 1971.
- Марјановић, Чедомир. *Избацивање веронауке из наших гимназија*. Београд: Св. Сава, 1921.
- Марјановић, Чедомир. *Клерикализам и Школа*. Београд: Св. Сава, 1924.
- Марјановић, Чедомир. *Пишање верске наставе у основној школи*. Београд: Св. Сава, 1929.
- Новаковић, Драган. *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца и Краљевине Југославије*. Београд: Институт за теолошка истраживања — Православни богословски факултет, 2015.
- Петковић, Вујица. *Методика религијске наставе у основној школи: дидактички основи и практична предавања*. Београд: Издавачка књижарница Геца Кона, 1921.
- Radić, Radmila. *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*. Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Радуловић, Милан. *Обнова српској државно-црквеној права*. Београд: Фондација Конрад Аденауер — Хришћански културни центар, 2009.
- Рајчевић, Петар. *Верски садржаји у наставним плановима и програмима за основне школе у Србији*. Призрен (Лепосавић): Учитељски факултет, 2012.

- Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске Православне Цркве. Књ. 2. Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*. Београд: БИГЗ, 1991.
- Троицки, Сергије. *Верска политика Краља Уједињених*. Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов, 1935.
- „Устав Краљевине Југославије 1931“. Викизворник. Посећено 16. августа 2019. г. [https://sr.wikisource.org/sr-ec/Устав_Краљевине_Југославије_\(1931\)](https://sr.wikisource.org/sr-ec/Устав_Краљевине_Југославије_(1931)).
- „Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921“. Викизворник. Посећено 16. августа 2019. г. [https://sr.wikisource.org/wiki/Устав_Краљевине_Срба,_Хрвата_и_Словенаца_\(1921\)](https://sr.wikisource.org/wiki/Устав_Краљевине_Срба,_Хрвата_и_Словенаца_(1921)).
- „Устав Краљевине Србије из 1888“. Правни факултет Универзитета у Београду. Посећено 20. јуна 2019. г. <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/materijali/martan/USTAV%20KRALJEVINE%20SRBIJE%201888.pdf>.
- Цисарж, Бранко. „Црквена штампа између два светска рата“. У *Српска Православна Црква: 1920–1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије*, 141–181. Београд: Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, 1971.

Примљено: 27. 3. 2020.
Исправљено: 10. 5. 2020.
Одобрено: 1. 9. 2020.

RELIGIOUS EDUCATION IN SERBIA: THE PERIOD FROM THE FORMATION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES TO THE BEGINNING OF THE SECOND WORLD WAR

Marko Trajković
Diocese of Niš,
Niš

Summary: The aim of this paper is to point out the specifics of introducing a religious education in Serbia bet-

ween the two world wars. The period is divided into three sections in which challenges and efforts of the country are seen in terms of unification. Besides, there are great church efforts to introduce and keep as well the Orthodox church religious education at all educational levels. In the first section we are focused on the position of religious education in the Kingdom of Serbia before the unification. Furthermore, we discuss how the church changed its position in the new formed country. The second section explains how conflicts between the "liberal" and "clerical" forces increased in the society, in the case of regulation of education. The third part is focused on the period between 1929 and the final unification of educational policy in the Kingdom of Yugoslavia.

Key words: *religious education, Kingdom of Serbia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.*